

החדש היה אצלנו חינוכאים ושיח החינוך ביישוב העברי, 1880–1935 מאת מרים סמט. 322 עמ'. הוצאת ספרים על שם י"ל מאגנס, תשפ"ד/2024.

נוגה אילני
אוניברסיטת בר-אילן

"אין כל חדש בהחלט! החדש היה אצלנו! אני אומר זאת בהכרה ברורה", כתב המורה דוד אידלסון בקיץ 1925 לעמיתו יהודה פולני בתום שהות בגרמניה. השניים שעלו לארץ בנעוריהם ב-1905, ולמדו בסמינר של הארגון הפילנתרופי היהודי-גרמני "עזרה" בירושלים, היו שותפים לחלום "החינוך החדש" ביישוב העברי ונשאו את עיניהם לניסיונות פדגוגיים חדשניים בגרמניה. לאורך השנים הם שבו וביקרו בגרמניה, למדו באוניברסיטאות באירופה ונפגשו עם חינוכאים (פדגוגים) מקומיים, עד שהצליחו להגשים את חלומם. ב-1922 הקימו השניים בית ספר פרטי בתל אביב, שהפדגוגיה בו הייתה מבוססת על חירות לתלמידים ולמורים, ומוקדשת לתהליכי למידה הנובעים מהילדים. שלוש שנים לאחר מכן נוכח אידלסון להפתעתו שדווקא הם, בתל אביב, הצליחו ליישם את הרעיונות שהושפעו מהם ולחולל שינוי בשדה החינוך.

סיפורו של "בית הספר העמלני – קהילת ילדים" מוצג בספרה החדש של מרים סמט כאחד ממקרי המבחן העוסקים באנשי חינוך שפעלו בתקופה המעצבת של היישוב העברי בארץ ישראל, והשתתפו בגיבוש שיח החינוך העברי. רובם המוחלט של המורים העבריים שפעלו ביישוב עד אמצע שנות העשרים של המאה העשרים, קיבלו את רוב הכשרתם מחוץ ליישוב, באירופה. לכן החינוך העברי בתקופה הנדונה מהווה מקרה בוחן לשאלת אופני נדידה ועיצוב של ידע מקצועי. המעבר מהכשרה אירופית להוראה ציונית הוא נקודת מפתח לבחינת שיח החינוך העברי והוא עומד במרכזו של הספר שלפנינו. הוא מתאר את התמסדותה של מערכת החינוך העברי ביישוב באמצעות ארבעה מקרי מבחן המאורגנים כרונולוגית.

הספר מאורגן במבנה תמטי: כל פרק דן ברעיון מרכזי שבשיח החינוך העברי, וסידורם של הפרקים נאמן לרונולוגיה. ארבע התמות העומדות במרכזו הן אלה: שפה, הכשרה, עבודה וארוס. "בחירת האירועים ומקרי המבחן שבהם דנים הפרקים", כפי שמציינת המחברת, "נובעת מתוך רצון לסטות מן המסלול המוכר של ההיסטוריוגרפיה, ולבחון התרחשויות אשר קדמו לאירועים מוכרים ומתועדים בהיסטוריוגרפיה של החינוך העברי בישראל, וכך להאיר גם אותם מפרספקטיבה חדשה, שמקורה בדיסציפלינה של היסטוריה של החינוך העוסקת גם בהיבטים האידיאולוגיים של הפדגוגיה" (עמ' 4). בזכות המבנה התמטי הזה כל אחד מן הפרקים עומד בפני עצמו, ויחד הם יוצרים תמונה רחבה של השיח.

מבנה הספר

במבוא ארבעה פרקים, מתוכם שניים כוללים סקירה רחבה ומקיפה של מצב המחקר:

- א. מצב המחקר: חינוך, ילדות והיסטוריה של החינוך (עמ' 4–9).
- ב. מצב המחקר: חינוך עברי ומקצועות אחרים ביישוב העברי בארץ ישראל (עמ' 9–21).

ארבעת פרקי הספר מתמקדים כאמור בתמות מרכזיות בשיח החינוך ביישוב:

הפרק הראשון, "לשון עברית ופדגוגיה חדשה ביישוב" (עמ' 31–88), עוסק במקומה של השפה או במקומן של השפות בפדגוגיה של החינוך העברי ביישוב. בפרק מוצגות שתי השיטות הפדגוגיות שאימצו המורים העבריים בדור הראשון – "עברית בעברית" והוראת שפה באמצעות השיטה הטבעית ושיטת ההסתכלות בטבע ובסביבה. השימוש בהן במסגרת הקידום של החייאת הלשון העברית נעשה כדי ליצור קהילה יהודית מודרנית לאומית ביישוב ומתכונת בסיסית ואחידה של חינוך עברי ביישוב.

מקרה מבחן זה מדגים את התלכדותם של רעיונות פדגוגיים ותפיסות פוליטיות ומאפשר לבחון את מהות החינוך ואת משמעויותיו הפוליטיות. בנוסף לתוצאות של מפעל זה כאחד ממקרי החייאת הלשון היחידות בהיסטוריה המודרנית, הפרק מעלה גם שאלות על תוצאות הלוואי של התהליך בעקבות האידאולוגיה החד-לשונית שבה החזיקו מרבית המורים ויזמיה של התרבות העברית, ועל המפגש השפתי שנמנע מילדים עם תושבי הארץ שאינם דוברי עברית, ועל השפות שנזנחו בתהליך זה.

להלן פירוט סעיפי המשנה של הפרק הראשון: תחיית הלשון העברית; עברית ושפות אחרות בחינוך יהודי; חינוך יהודי מודרני בארץ ישראל; פדגוגיה חדשה ביישוב העברי; עברית בעברית: בין אינסטרומנט פדגוגי ובין אינסטרומנט בדלני; שפה ובדלנות: לשאלת היחסים עם הערבים והערבית; ערבית בחינוך היהודי ביישוב; עברית בחינוך הערבי; עברית בעברית ושיטת ההסתכלות: כלים פדגוגיים לבניית לאום; חרדה למפעל החייאת הלשון; סיכום.

הפרק השני, "רבדים בתודעה המקצועית של המורים העבריים: בין תחום המושב באימפריה הרוסית, ארץ ישראל העות'מנית וגרמניה במפנה המאות" (עמ' 89–143), עוסק בהכשרה הפדגוגית בסמינר ארגון "עזרה" בירושלים, ומבקש להביט אל השנים שבין כינונו של המוסד ובין מלחמת השפות. תיאור ההתרחשויות בתוך הקהילה הקטנה של מורי הסמינר ותלמידיו מלמד שמיקרו-קוסמוס זה יצר מפגש פרדיגמטי דרמטי בעולם היהודי. מלחמת השפות היא תוצר של התנגשות הפרדיגמות, ומעידה על שינוי מערך הכוחות ביישוב לטובת הפרדיגמה הציונית בזכותם של מהגרי העלייה השנייה (גילוי נאות – סבי וסבתי עלו בעלייה השנייה – נ"א). תוצאות המלחמה דרמטיות, אך שורשיה נטועים במערכת יחסים שהצליחה להכיל את העימותים המקצועיים והפוליטיים שעלו בה, במשך כמה שנים. בתוך כך הפרק חושף את אחד ממסלולי ההכשרה של מורים עבריים בראשית המאה העשרים ומציג את נדבכיו השונים.

להלן פירוט סעיפי המשנה בפרק השני: מתחום המושב לירושלים; "הסמינר" – מוסד גרמני-עברי; מרד: ראשיתה של תודעה מקצועית, הכשרה פדגוגית בסמינר "עזרה"; מפגש, הכשרה ומרד: לסיכומה של הפרשה; הכשרה מעבר לים; חידושים פדגוגיים; סמינר להכשרת מורים בפינה; סיכום.

הפרק השלישי, "עבודה ועמלנות: לשאלת מהותם של מושגי מפתח בפדגוגיה ביישוב" (עמ' 144–237), עוסק במושג העבודה ומתרכז אומנם בזרם העובדים, אך דווקא בשנה הראשונה לקיומו של בית הספר העירוני הראשון שלו. אז הוסטה תשומת הלב מן התוואי המוכר של חקר זרם העובדים, זרם חינוכי ופוליטי שהתקיים ברוב בתי הספר ביישוב העברי ושלט גם בשיח החינוך העברי ביישוב, ואחר כך – גם במדינת ישראל עד ביטולו בשנת 1953 על ידי דוד בן-גוריון באמצעות חוק חינוך ממלכתי. הסטה זו אפשרה להתבונן בתהליכים של התגבשות ההגדרות הבסיסיות של תורתו החינוכית שלדעת המחברת הפכו כמובנות מאליהן עד כי לא נחקרו.

במקרה של התמזגות המונח עמלנות שהביאו מורים ממרכז אירופה וממזרחה, עם מושג העבודה, כפי שהובן על ידי הסתדרות העובדים ביישוב, הוויכוח על ההבדל העקרוני בין שני המושגים חושף את העובדה שאחת השאלות המכוננות בייסוד זרם העובדים הייתה שאלת השימוש בכפייה בתוך בתי הספר ומידת החירות הראויה להינתן במסגרתם לתלמידים. זוהי אחת משאלות היסוד בפילוסופיה של החינוך המודרני. השתלשלות האירועים בראשית שנות העשרים יכולה ללמד על שורשיו של הדימוי הפרוגרסיבי של זרם העובדים, לדעת מחברת הספר.

להלן סעיפי המשנה בפרק השלישי: מצב המחקר על בית הספר העמלני; ראשיתה של התמה עמל; ההקשרים היהודיים של מושג העבודה ביישוב היהודי, 1900–1925; עמלנות, עבודה ולמידה: יוזמות וניסיונות פדגוגיים ביישוב; הוראה בהר טוב: ניסיון ראשון של אידלסון; "דגניה פדגוגית": לקראת הקמת Arbeitsschule עברי; "החדש היה אצלנו": הפרויקט של אידלסון ופולני בתל אביב, 1922–1925; "גן ילדים ובית ספר עמלני פרטי", 1922–1924; מעמלנות לעבודה: ההצטרפות לזרם העובדים; הסכסוך בין המורים וועדת התרבות; סיכום: מושג העבודה – בין אידאולוגיות חינוכיות לפוליטיות.

הפרק הרביעי, "ארוס ופדגוגיה בשומר הצעיר" (עמ' 237–266), מנתח את המושג ארוס מן ההיבט הפדגוגי בתוך הקשר ראשיתו של החינוך הקיבוצי. בעוד בראשיתה של תנועת השומר הצעיר היה הארוס המוקד לפעילות הקבוצתית הגברית, הפך הארוס עם הקמתו של המוסד החינוכי הראשון בעמק, – "המוסד", ליסוד מאיים ולחלק מתפיסת עולם בורגנית שיש להכחיד באמצעות חינוך. שתי גרסאותיו של הארוס בתולדותיה של תנועת השומר הצעיר נובעות מדיאלוג מתמיד עם המתרחש בזירות שונות ובמקומות אחרים: השיח הפוליטי של תנועות הנוער בגרמניה בפרט ובאירופה בכלל, השיח המקצועי של מורי בתי הספר התיכוניים בגרמניה ותנועת הרפורמה שהובילו, והשיח המקצועי של הפסיכואנליטיקאים באירופה וביישוב.

להלן סעיפי המשנה בפרק הרביעי: תקופת גליציה-וינה וההשפעות התרבותיות במרחב; ארוס, נעורים ולאומיות; הנס בליהר ותנועת הנוער כתופעה ארוטית; ויניקו, ארוס פדגוגי ותנועת הפדגוגיה הרפורמית; "תקופת הדקדנציה שלנו": שחרור הארוס של השומרים הצעירים בארץ ישראל; "על בנין התורה הפסיכולוגית של פרויד הועלה הגג של פדגוגיקה אנליטית": פסיכואנליזה וריסון הארוס בחינוך הקיבוצי; ביטול המשפחה; פתיחות שמרנית; סיכום: ארוס כמושג משתנה ורציף.

פרק הסיכום, "חינוכאים ושיח החינוך ביישוב העברי" (עמ' 270–279), מביא את מסקנות המחקר ומצייר את כיווני המחקר העתידיים העולים ממנו. עיקרם: הרחבת המחקר אל מעבר לתחום הגאוגרפי של ארץ ישראל ושרטוטם של המסלולים השונים בהכשרת המורים העבריים, אשר התקיימו במקביל ויצרו רשת מסועפת של יחסי תרגום, העברה וחליפין אשר קשרה בין מקומות גאוגרפיים שונים באמצעות שפות ושחקנים רבים. המחקר הראה, כי מקרה המבחן של התפתחותו של חינוך לאומי בשפה העברית בארץ ישראל מלמד, כי הרעיונות הפדגוגיים שהתגבשו בעת החדשה עם המהפכה המדעית ותנועת הנאורות, עברו במהלך העשורים האחרונים של המאה התשע-עשרה והעשורים הראשונים של המאה העשרים תהליכים של עיצוב מחדש ויציקה לתוך שפות וסוגי שיח לאומיים מקומיים. מהלך זה התאפשר הודות לזרימת הידע ברשתות קשרים מקצועיות שנטו ברחבי העולם המערבי בתקופה הנדונה, ובמהלכו קיבלו תמות פדגוגיות ממדים חדשים בהתאם להקשר המקומי שבו נטמעו.

הספר מלווה בביבליוגרפיה ענפה בעברית, בגרמנית ובאנגלית (עמ' 279–313) ובמפתח שמות אישים ומקומות (עמ' 315–322).

סיכום

הספר ממחיש את ההשפעה המרכז-אירופית על התפתחות החינוך העברי ביישוב וסוקר בהרחבה אבני דרך בתולדות החינוך העברי במשך יותר מחצי מאה: החייאת השפה העברית, הכשרת מורים עבריים, חדשנות פדגוגית ביחס לאידאולוגיה פוליטית ומקומו של הארוס בחינוך. סוגיות אלה נוגעות בשאלות עקרוניות על מהות החינוך והן רלוונטיות גם בימינו לכל העוסקים בהוראת לשונות ובכלל.

בשל השימוש בפרספקטיבה התיאורית השואלת על הקשרים בין שיטות ותכנים בחינוך בפרט ובין פדגוגיה ופוליטיקה בכלל תוך מחקר של מקרי מבחן היסטוריים, יש בספר תרומה הן לעבודתם של היסטוריונים של החינוך אשר אינם עוסקים בהיסטוריה יהודית, והן לעבודתם של חוקרי ציונות וישראל אשר אינם מתמקדים דווקא בחינוך.

ד"ר מרים סמט היא היסטוריונית של החינוך וחברת סגל בבית ספר מנדל למנהיגות חינוכית. מחקרה עוסקים ביחסים בין רעיונות פדגוגיים ואידאולוגיות פוליטיות, בהיסטוריה של מורים והכשרתם ובהתפתחות החינוך בשפה העברית באירופה ובישראל. הספר שלפנינו הוא עיבוד של עבודת מחקר לתואר דוקטור שנכתבה על ידי מרים סמט במסגרת המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים. זכתה בפרס עמותת "עם ועולם" על שם שלמה ובלה ברטל לקידום המחקר ההיסטורי בישראל בשנת תשע"ח/2018.